

Sárközi Mátyás

A rádiós

Cs. Szabó Lászlóval 1937 júliusában találkoztam először, de csak 1956 decemberében ismertem meg. Az író, apám és anyám jó barátjaként, születésem után nem sokkal átjött hozzánk Budára, hogy megnézzen engem, majd amikor röviddel ezután a Nyúl utcába költöztünk, házunk gyakori vendége volt, különösen azt követően, hogy anyám rendszerezette a *Válasz*-munkatársak heti vacsorameghívását. A fehér asztal körüli és egyéb Nyúl utcai irodalmi beszélgetésekről nem tudok fültanúként számot adni, mert óvodáskoromnak ezekre az eseményeire nem emlékszem. De Csé alakját ebből a korból is vissza tudom idézni. Még karcsúbb volt, sportosabb, s gyakran jött vele felesége, a kabarés író, Nagy Endre lánya, kreol, éjfekete hajú, élénk vörössel rúzosított szépség, akitől azután 1939-ben elvált. Hogy miért váltak el, annak okát nem ismeri az irodalomtörténet. Anyám szerint a bohém Kató egyénisége nem illett össze Csé pedantériájával, s ez haragszomrádokhoz vezetett. Végül a gyerek sem tartotta együtt őket. Egyesek felrótták az írónak, hogy éppen azokban az időkben vált el a feleségétől, amikor őt *árja párjaként* menthette volna az üldöztetésektől. Az, hogy Cs. Szabó a németek bejövetelekor, 1944-ben példásan viselkedett, nem segített abban, hogy Nagy Kató túlélje a vészorszakot, de hál' istennek, megmenekült.

Amikor a háború után, kissé romos villánkban az életben maradtak (sajnos, apám nem volt közöttük) újraindították a *Választ*, Cs. Szabó László ismét sűrűn megfordult nálunk, egészen hirtelen disszidálásáig. 1956 legvégén magam is elhagytam az országot, Londonban kötöttem ki, s napokon belül felkerestem Csét, aki BBC-rádiós lévén napról napra követhette a hazai eseményeket, de az újonnan érkezőktől minden apró részletről hallani akart. A karácsony táján hozzá bekopogó, rég nem látott fia volt a szemtanú-leírások első számú forrása, tőlem pedig azt akarta megtudni, mit tettek az ő régi íróbarátai, elsősorban Illyés, a forradalom előtt és alatt. Ezzel a látogatásommal szüleim barátsága után a miénk kezdődött el. S néhány év múltán kollégák lettünk a BBC Magyar Osztályán.

Az író budapesti rádiós karrierjének a vázolásában tehát főként Tóbiás Áron kicsit eklektikus, de adatbő és mindenképp hézagpótló, kétkötetes rádiótörténetének az első részére támaszkodom (*Fellegvár, Magyar Rádió Közalapítvány, é. n.*), amelynek a tartalma kronologikusan 1945-ig terjed. A londoni évek 1956 utáni szakaszának tanúja lehettem.

A rádió irodalmi osztályának vezetését Németh László nagy tervekkel kezdte, de nem sokáig bírta. Leköszönése után méltó utódot igyekeztek találni a poszt betöltésére. A nagyfőnök, Kozma Miklós unokatestvére, a festőművész Kandó László társasági ember volt, széles körű ismerettséggel, ő ajánlotta be Cs. Szabót. Az író harmincévesen kezdte meg a munkát, e biztos jövedelem örömteli tudatában vette nőül Nagy Katót. Móricz Zsigmond volt az egyik tanú. 1975-ben, Londonban, ezt mondotta Csé az ide látogató Tóbiás Áronnak:

„Németh Laci, akit váltottam, azonnal a legjobbat, a legszebbet, főként a legtökéletesebbet akarta rádiósként valóra váltani... De hát a világ nem így forog. Rádadásul, lehetőség szerint, önmagán és valóban zseniális tervein kívül senkire sem akart tekintettel lenni. Amit Németh Laci egy hét alatt akart műsorba állítani, kicsit eltúlozva mondom, nekem el kellett apróznom egy-két hónapra... Be kellett illeszkednem a két háború közötti urambátyám Magyarország mozgásterébe.”

Annak idején Gyenes Rózsa interjúvolta az új irodalmi igazgatót a *Rádióújság* nevében.

„Harmincéves! Magas, vállas, kitűnően öltözött, csinos fiatalember. Nem országos név, de szakkörök már régen elismerik. Így lett Cs. Szabó László 300 ezer rádióelőfizető egyik szellemi műsortervezője.”

Már akkor az első kérdések között volt, hogy mit jelez a Cs. a nevében. Amire az volt a válasz, hogy az író a *Pesti Napló* Szabó László nevű munkatársától óhajtotta megkülönböztetni magát, ezért tette a neve elé a család székely nemesi predikátumának, a *csekefalvini* a kezdőbetűjét. (Tehát bármennyire szépen csattog a *cskcekefalvi* előnév, ez nem a Szabóké, hiába közli így, tévesen, több lexikon. A *cskcekefalvi* a nemes Fodor család predikátuma.)

Cs. Szabó ötlete volt, hogy műveiket, ha csak lehet, maguk az írók olvassák fel. Néhány év múltán, Szekfű Gyula *Magyar Szemléjében* így írt:

„...A rádió prózai műsorában mindinkább egy eredeti műfaj is kialakul. Az újságkrónikás, publicista és színházi confériencier közé helyezem azt a képzeletbeli, eszményi rádiókrónikást, aki egy láthatatlan, szinte lelkiismereti hanggá válva, a népszerű író s a személyes hatású színházi confériencier erenyeit egyesíti. Roppant nehéz a dolga. Egy négy szemközti beszélgetés bensőséges s ugyanakkor sokmillió fül roppant akusztikájához alkalmazkodik...”

A kulturált, bensőséges közvetlenséget próbálta meghonosítani a rádióban Cs. Szabó, de ez tényleg nem volt könnyű, mert az idősebb nemzedék ragaszkodott az emelkedett stílushoz, s az interjúknál legtöbbször előre benyújtott kérdéseket kértek, melyekre azután megírták s felolvasták a válaszaikat. Még azon a megőrzött és CD-hanglemezen immár mindenki által beszerezhető felvételen is ezt tapasztalja a figyelmes hallgató, amin Cs. Szabó László a San Remo-i irodalmi díjat elnyert Babits Mihállyal beszélget. Mert interjúkat, úti beszámolókat osztályvezetőként is készített, jóllehet úgy látta etikusnak, hogy irodalmi prózával ne szerepeljen a saját műsoraiban. (Számomra megkapó, valahányszor a Babits-interjú lemezét felteszem, hogy a fiatal Csé hangja s a mikrofon előtti lendületesége öregkorára alig változott.)

Az irodalmi műsorok igazgatója, két alszerkesztőjével: Ortutay Gyulával és Örley Istvánnal sok mindent kényszerült beleszorítani az adásidőbe, versek, novellák, tárcák és esszék mellett pásztormeséktől püspöki prédikációkig mindenfélét. De elérte, hogy szerepelhessenek a legtehetségesebb feltörekvő fiatalok is, például József Attila vagy Radnóti Miklós. „Zsonglőrként egyensúlyozott” – írja róla könyvében Tóbiás Áron. Mikrofon elé invitálta Herczeg Ferencet és Csathó Kálmánt, de helyet adott Illyésnek és Féjának. Érdekesség, hogy a rádiózás tanulmányozása végett Londonba utazott ki.

1940-ben helyszíni városképet adott Firenzéből, ezt lemezre vágták az olaszok, és vonalon továbbították a hangot Budapestre. A riport esszé-szerű változata megjelent a *Haza és nagyvilág* kötetben. Akart hasonló műsort sugározni Kolozsvár utáni két kedvenc városából, Rómából és Párizsból is, de közbeszólt a háború. (Se Budapest, se London nem állt olyan közel a szívéhez, mint gyermekkorának színhelye: Kolozsvár, azután ifjú kiruccanásának városa: Párizs, ahol közgazdászból átváltott íróvá, s harmadikként Róma, melynek a kultúrájával nem győzött betelni.)

1940 volt persze a kolozsvári bevonulás éve is, Cs. Szabó eufóriában érkezett Erdélybe, ahol viszontláthatta az édesanyját. Tizenkilenc irodalmi rangú közvetítést adott a helyszínről.

Cs. Szabó László úgy osztotta be az idejét, hogy napi öt óránál többet ne vegyen igénybe a rádió, maradjon kellő energiája és szellemi frissessége az írásra. Délután már otthon volt, szundított egyet, aztán nekiült az írásnak. Így lett a nagy esszéista-triász tagja, Szerb Antal és Halász Gábor mellett. A világtörténelem azután mindent elrontott. A *Hűlő árnyékban* egyik fejezetében olvassuk:

„Egy napon a németekre ébredtünk Budapesten... Március 19. volt. Volksbund katonák szállták meg kora reggel a Magyar Távirati Iroda s a Rádió Sándor utcai székházát, bemenet már ők igazoltattak a kapun kívül. Életemben nem esett könnyebben életbe vágó döntés, habozás nélkül fölmentem a vezérigazgatóhoz, s bejelentettem, hogy gondoskodjék azonnali utódról, mert én máris megyek, itt se vagyok, még fiókjaimat se ürítem ki. Falfehér lett... kérelmére hamarosan megegyeztünk hát, hogy azonnali hatállyal elkezdődik a betegszabadságom...” Örley István is otthagya a rádiót.

A háború pusztítása átsöpört az országon. Szerb Antalt és Halász Gábort Sárközi Györggyel együtt ölték meg a balfi táborban, Örley az ostrom alatt épp akkor merészkedett ki a légópincéből az utcára, mikor becsapódott egy bomba. A romok alatt találták meg a holttestét.

A harcok csitulásával kezdődő kibontakozás rádiós feladatai Ortutay Gyulára hárultak, aki felkérte Cs. Szabó Lászlót műsorigazgatónak, „ha a pártok is úgy akarják.” Nem vállalta. Ezt felelte: „Elég volt kilenc év a jobboldal deresén, minek feküdjem most a baloldal pálcája alá?”

Hamarosan kedvére való állást kapott az író, a Képzőművészeti Főiskolán művelődéstörténet tanszék alakult, és ennek lett a professzora, némi pártközi huzavona után. Végre kiélhette pedagógusi szenvedélyét. Hiszen egész életének meghatározó tényezője volt az ismeretátadás. Hallatlanul lexikális műveltsége kisugározatását szolgálták az előadásai, azt szolgálják ma is az esszéi. Mi teszi ezeket egyedivé? Nem új művelődéstörténeti tételek kidolgozása, prezentálása, hanem a ráfókuszolás a lényegre. Méghozzá az emberi kultúra nagy teljesítményeinek olyan lelkes tiszteletével, ami átragad a hallgatóra, olvasóra is. Ezért szerették Csét a főiskolások (hallgatója volt az akkor még festőnek készülő Nagy László, valamint a később Párizsban világhírűvé vált Hantai Simon is), ezért alakult ki kultusza BBC-előadásainak, amelyek szinte mindegyikéből nyomtatott esszétanulmány született, bővített, cizellált formában.

Tisztelője volt az a széplélek kommunista olvasója is, aki 1948-ban útlevelet szerzett számára (majd röpiült az állásából – bár nem ezért), és Csé, a romló politikai helyzet keltette rosszérzéseit kiszellőzni, kiment Rómába, a Magyar Intézetbe. Amikor Bóka László államtitkár sürgönyileg utasította, hogy „szolgálattelre azonnal jelentkezzék”, e hangtól megrendülve döntötte el, hogy nem tér vissza.

A tanszék megszűnt, a Belgrád rakparti lakásban ott maradtak Csé kincsei, könyvei. Az itáliai menekült sors sivar hónapjai következtek volna, ha nem tűnik fel a hajdani rádiós kollegina, válása óta Csé szíve hölgye, aki kalandos körülmények között utánaszökött. Megesküdtek.

Közel két éven át küzdött a betevő kenyérért római és firenzei idegenvezetőként, idegenforgalmi hivatalnokként, amikor egyszerre kapott kézhez meghívást Washingtonból, az Amerika Hangjától és Londonból, a BBC Magyar Osztályától. Ragaszkodott Európához. El sem tudom képzelni, miféle amerikai lett volna Cséből. Azt hiszem, nagyon boldogtalan. Washingtonnak van régi, angolos, hangulatos kerülete: Georgetown. Jó olasz és francia vendéglők is akadnak ott. Bizonyára talált volna a magyar író kiművelt koponyákat

az egyetemek környékén. A rádióban kevésbé. Mindenekelőtt az őt Európától elválasztó földrajzi távolság hatott volna nyomasztóan a kedélyére.

A BBC munkatársi közegével nem volt elégedetlen. Főnöke, aki őt Rómában felfedezte, Gregory Macdonald, a Közép-Európai Részleg vezetője, mint ókonzervatív pápista fura bogár, kulturált szellemi vitapartnerre, beszélgetőtársa lehetett. Közvetlen felettese, Rentoul Ferenc, tisztelte a korábban osztályán dolgozó írók, például Körmendi Ferenc, Ignó Pál, Pálóczi-Horváth György vagy akár Mikes György tehetségét, s Csé érkezését ebben a szellemben fogadta, amellet pedig igen imponált neki, hogy a Magyar Rádió hajdani sztármunkatársa fog a keze alá dolgozni. (Bár Cs. egy ízben zokon vette Rentoultól, hogy egy esszéje végére, miután azt leadás előtt ellenőrzésképpen átolvasta, tetszése kifejezéseként, piros ceruzával csillagos egyest kanyarított. E gesztust úgy fogta fel, mintha a tanító bácsi a katedréről lekezelőleg megpaskolta volna a buksiját az „ügyes” házi feladatért.)

Hírfordító, beolvasó, olykor kommentáríró munkát végzett Cs. Szabó László több mint húsz éven át, és vasárnaponként szállítania kellett esszének is beillő kiállítás beszámolóit, könyvméltatásait, kulturális eszmevuttatásait. Bár azokban az időkben még gépirónóknak diktálhatott a munkatárs, s nem maga verte a szövegszerkesztő billentyűit, a vasárnapi rovatszövegeket pedig otthon, kézírással dolgozhatta ki, Csé mégis kimerítő rabszolgamunkának látta feladatai ellátását, és háromévi BBC-munka után „zöldre válva leszédült a székről”, idegösszeomlást kapott. Ebből elsősorban egy salzburgi–velencei kirándulással gyógyította ki magát. Ezután rövidebbre fogták a penzumát, és energiáit kulturális témákra összpontosíthatta. Persze, nagyon hiányozhatott az írónak a közönségvisszhang. Volt elég képzelőereje ahhoz (a jó rádiós rendelkezik ilyenekkel), hogy amikor mikrofon elé ült, maga előtt lássa a hallgatóit. Nagy színészi tehetséggel olvasott, botlás nélkül, olykor a megfelelő részeknél dörögve, vagy a hatás kedvéért drámaian megtorpanva. Olvasás közben széles mozdulatokkal gesztikulált. De a BBC alifoghatóra zavart adását Magyarországon csak titokban lehetett bekapcsolni, s csak néha-néha jutott el Londonba hallgatói elismerés. Ezért lehetett különös öröm számára később az emigráció folyóiratainak megalakulása. Akkor ugyanis az lett Csé módszere, hogy átdolgozott rádiószövegeit, ha rövidek voltak, az *Irodalmi Újság*, ha hosszabbak, a müncheni *Új Látóhatár*, és ha még terjedelmesebbek (protestáns létére), a római *Katolikus Szemle* szerkesztőinek továbbította. Ám kezdetben csak a Soós Géza-féle müncheni-washingtoni *Új Magyar Út* vagy az *Új Hungária* kínálkozott fórumának, tehát nem komoly irodalmi orgánumok. E két helyre adta le rádiós cikkeit, olykor magyar irodalompolitikai témákról is, továbbá beszámolóit a BBC által szervezett kirándulásairól, például az Edinburgi Fesztiválra vagy Shakespeare szülőhelyére, Stratford-on-Avonba. A forradalom napjaiban kommentárokat kért tőle a BBC, írt néhányat a maga veretes módján és dúlt lélekkel, miként egy huszadik századi Byron.

Érdekes, amit Cs. Szabó a *Hűlő árnyékban* oldalain arról vall, hogy mint befolyásolja az emigráns magyar író stílusát, nyelvi elővigyázatosságát az idegen közeg. Ezt írja:

„Anyanyelvem Angliában tökéletesedett igazán, s ma már vörös ceruzával szeretném olvasni 1948 előtt írt könyveimet, mert elvéve mindegyikben akad nyelvtani hiba, stílári hanyagság. Kollegáim javával ugyanez történt. Akadémiánk az Angol Rádió volt, ahol a világ talán leggazdagabb nyelve éveken át nap mint nap szembesült a világ egyik legeredetibb nyelvével, anyanyelvünkkel, amelynek a függetlenségén, hajlítgatás közben, féltékenyen örködtünk. Minél öntudatosabb lett a védelem, annál jobban tökéletesedett, amit őriztünk. A hazában viszonylag elég kevés író sarkánya a nyelvének, kevés a purista, mert nem érzi merőben másfajta nyelvtörvények örökös ostromát. Külföldön élő magyar író majdnem mind az, különböző állampolgárságok

álarca alatt. Egy kicsit úgy vagyunk, mintha szinte minden utcasarkon megállítana egy rendőr és igazoltna. De az a sok rendőr ugyanaz a személy, százféle ismeretlen alakban Arany János.”

A forradalom után bővült a BBC magyar adásideje, s ezzel párhuzamosan a szerkesztőség létszáma. Olyan írókat találtak a frissen menekültek között, aki Cs. Szabónak bizonyos értelemben vetélytársa lett a rádiós csapatban. Határ Győző szintén a magyar nyelv mestere, megbízható irodalom- és színház-kritikus volt, s hangjátékot is tudott írni. Cs. Szabó László nem volt buzgó műfordító, de talán e BBC-s versengésnek köszönhető, hogy ő is megmutatta fordítói oroszlánkörmeit, például Dylan Thomas karácsonyi poémájával.

A BBC Világszolgálat, ez az akkoriban több mint ezer munkatársat foglalkoztató monstrum, soha nem rendelkezett olyan anyagi erővel, mint a tévé, vagy az úgynevezett Home Service. Cs. Szabó László szerencséjére Gregory Macdonald nyugalomba vonulása után a közép-európai főosztály vezetését Tarján György (George) vette át, aki tisztában volt az író értékével, és még a korábnál is több lehetőséget nyújtott számára utazóriportokhoz. Átmehetett Hollandiába, a Mikes Kelemen Kör tanulmányi heteire, s megtekinthetett kiemelkedően jelentős európai kiállításokat.

Tarján, 1938 előtt a Nemzeti Színház ifjú rendezője, soha sem próbált angolabb lenni az angoloknál. „Ahá, együtt a szittyá góc!” kiáltással helyet szorított magának a magyar munkatársak ebédlőasztalánál, a büfében, hogy hallja a legújabb vicceket és pletykákat. Itt Cs. Szabóval ritkán találkozhatott, mert az író nem kedvelt tálcával sorban állni az ételosztók előtt, inkább elsétált ebédidőben London gasztronómiai negyedébe, a Sohóba, és ott beült enni s beszélgetni a Prego kávéházba, találkát adva a közeli Wardour Streetről, a Szabad Európa Rádió londoni irodájából kiugró barátjának, Szabó Zoltánnak.

Cs. Szabó László angliai és európai kalandzásai remekbe szabott esszék egész sorát eredményezték. Írt a nagy székesegyházokról, a yorki misztériumjátékokról (ezeket azonban Határ Győző dolgozta át rádióhangjátékokká), évente felutazott Stratford-on-Avonba, a Shakespeare Színház előadásaira, s 1972-ben afféle képzőművészeti albuma is született, önálló BBC-kiadvány (*Száz arany esztendő, 1760–1860*). Az angol romantikus festőkről írt esszékhez színes reprodukciókat adott valamelyik brit kulturális szervezet, s Terike, a fúrge ujjú gépíró, házam ebédlőjében, vadonatúj IBM villanyírógépemen készített a nyomtatotthoz hasonló tipográfiájú szöveget, majd a lapokból, képekből albumot raktunk össze. Minden hallgatónk ingyen kapott ebből, ha levélben kérte. Tehát bújtatott adatgyűjtés volt ez, hogy megállapíthassuk hallgatónk hozzávetőleges számát a vasfüggöny mögött, de a kérések legtöbbször végül Izraelből érkezett. Az album nem került könyvkereskedői forgalomba.

Érdekes utat tett az író a La Manche-csatorna két brit fennhatóságú szigetére, Jerseyre és Guernseyre, ahol magyar negyvennyolcas emigránsok nyomát kereste, s új adatokat lelt Victor Hugo és gróf Teleki Sándor barátságáról.

Nem volt elvesztegetett idő, amit Cs. Szabó László a BBC-nél töltött 1972-ben történt nyugdíjazásáig, majd külső munkatársként azután is (szolgálati korhatár-rekordot állított fel hatvanhét évesen). Szinte minden ott leírt sora és rádió-beszélgetése olvasható immár köteteiben.

Ákárcsak Molière a színpadon, ő a mikrofon előtt akart meghalni, persze mint aggasztán rádiós. Élete vége felé, súlyos betegségétől legyengülve, taxin ment be minden szombaton, hogy felolvassa a kora délutáni híreket. Amíg erejéből telt.

Emigrációban írt irodalmi és művészeti esszéinek válogatott kötete, az *Alkalom*, élete utolsó hónapjaiban jelent meg Budapesten. A termés körülbelül egynegyede. Hatszáz oldal.